

Unamuno'ren euskal izakerari buruzko ohar batzuek

JUAN SAN MARTIN'ek

Ez da arritzekoa Unamuno'k bere izatean Euskalerriko gogoia kutsatua eramatea. Bilbon sortua izatetik aparte, gurasoak ere hemengoak zituan. Aita bergararra eta ama bizkaitarrak arabatikakoa zuen bere jatorria. Bere deitura, Jugo, ez zan erdalduna askok uste izan zuten bezala, baizik Arabako erri baten izenetik zetorkion. Bere haurtzaro guztia eta bere gaztaroaren zati haundi bat hemen igaro zituan, ta asierako denbora harek, iñoiz berak ere besterik uste izanarren, hemengo lurraldea ta giroaren eragiña txertatu zion bere barne gogoan. Bere lenengo lanak ere, batez ere **Recuerdos de niñez y de mocedad** eta **De mi país** batez ere, hemengo sentieraz egiñak daude, berak lehen-dabizikoz argia ikusi zuan herriaren gorazarrez. Ta gizonari nekez aldentzen zaizkio iñoiz bihotzaren barneetan izan duena.

Gero, beste ardura batzuek eta beste bide batzuek eraman zituan. Beste lur batzuek eta beste gizon batzuek ezagutu ta maitatu zituan, ta iñoiz ez zuan menperatu bere barnean gurutzatu zitzaion paradoja.

Unamuno'ren lan nagusia bizitzaren izatearen inguruko saiakera da. Filosofia urratu bat, heriotzaren erpak itsatsirik. Heriotzari igesik eta heriotzaren inguru. Herioak izuten zuen. Bere lan guztiak barna agiri du heriotzak ingurutzen zuen larri-mintasuna.

Bere lehen parteko ardurak eta lanak euskera eta euskal kulturari buruzkoak zituan, 1884-an **La raza vasca y el vascuence** dotoradutzarako tesisakin gainduko zuan aldi hura. Ta zer nabaitu zuen euskal gogoaren barnean? Heriotza, besterik ez. Tesis horretan agiri danez, ez zuan ikusten herri bezala irauntzeko salbabiderik. Baiña bertan ere, ondo aztertzeraz, ez da erreza igartzea bere heriotzarekiko kezka barne-tiarrak zenbat oztu zuen gauzak horren etsipenez ikusteko; edo be-

re euskal-gogoak zenbat eragin zion herioaren izuan, geroagoko bi-deetan. Ba da tarte horretan korapillo bat azkatu ezindakoa.

Ba dira esan dutenak, batez ere erdaldunak, heriotzaren izua eta fedearen burruka bere barnetikako euskotar izatetik zetorkiola. Baiña ez dut uste beste gabe nahikoa errazoi danik horrela juzgatzeko. Egia esan, Unamuno'k, heriotzetik salbatzeko, beharrezkoa zuen fedea. Horregaitik, bere sinismenari buruzko burruka hartan fededun arkitzen da. Baiña, Baroja zearo bestera zan, Baroja'k ez zuen federik, esate baterako deusik ere ez, baiña heriotza lasaiago hartzen zuen, ez zuan larri-miñaren aztarnik. Ta ez dut uste bere euskotartasuna hortik nehurtu ditzakeanik.

Gauza honetan, bear bada, errazoizkoagoa da, Baroja'k ba zuela bere herriarentzat maitasuna, edo gutxienez konprenitzeko era, eta hemendik kanpora ere hemengo sentitzen zan bezala, Unamuno'k ez zuen iñoiz arkitu bere bide ziurrik, ez iñoiz eta ez iñun. Batak ere ez zuen arkitu izatearen errazoirik, baiña Baroja'k zertako ta zergaitik ez bazekian ere, erantzunik espero ez zuenez, zala ekian eta zanez konformatzen zan; Unamuno'k, erantzuna nahi zuenez, zergaitikakoa erabagi nahi zuen ta horrek erretzen zuen bere barna, kezken osin illun batean amilduaz.

**Horas de espera, vacías;
se van pasando los días
sin valor,
y va cuajando en mi pecho,
frío, cerrado y deshecho,
el terror.**

Hau da Unamuno'ren bizitzako egoera. Hil baiño lehentxoago idatzit zituan poema hauek erakusten digute bere larri-miña. Erabagi gaitzeko auzia bere bizitza zehar, ta zenbat eta gehiago sakondu, orduan eta illunago arkitzen zelarik. Ta hau zan bere bizitzaren esperientzia bakarra:

**Cual sueño de despedida
ver a lo lejos la vida
que pasó,
y entre brumas en el puerto
espera muriendo el muerto
que fui yo.**

Beharbada euskaldunok ez gera egokienak Unamuno'ren euskal izaera ikusteko, ta herbestekoak, ahobatez ikusi izan dute euskaldungoaren garra barnean zeraman gizon bezala. Gaztelaniarentzako maitasunez, baiña euskotar batek Gaztelaniarentzat edo beste edozein herrirentzat izan dezakean erako maitasunez. Anekdota eraz besterik ez bada ere, orohitzapen batzuek bururatzen zaizkit Unamuno'z.

Alpes mendietako errefujio hartan ezagutu nuen Filadelfiako estudiantearentzat, nungoa nintzan esan nionean: «O!, Unamuno haundiaren lurra. Unamunorena! Beraz, haren herritarra zaitugu». Esaten zidan arrituta bezala, zein da **Testamentu** zaharreko profeta haundi baten herrikoa banintz bezala. Zeren, **Bibliarekin** batean **Del sentimiento trágico de la vida** bai zuen bere libururik maiteena; lau aldiz ingelesez eta baten espaiñolez irakurria zuena. Filadelfiako Unibersidadean ba-omen zan maixu jakitun bat Unamuno'ren lanak zeatz eza gutzen zituana. Ameriketara itzultzean esango omen zion Unamuno'ren herritarra ezagutu zuela, Euskal Herrikoa.

Harek, euskera ere ba zala ekien Unamuno'ren bidez. Gure solasak entzuten ari ziran europarrak, han zeudenak beintzat, lehen aldiz entzuten zuen bazala Euskal Herrian beren hizkuntza berezi bat, eta ba ziran Euskal Herria egoanik ere ez zekitenak. Filadelfiarrak galdera asko egin zizkidan gure mintzairari buruz. Ta arritzen zan Unamuno'k hiletak kantatutako hizkuntza, Unamuno mundutik joan da gero ere, ba zala jakiteak.

Ni ohartu nintzana da, Unamuno bide, gazte harek oso ondo bereizten zuela gure ta gaiñerako Espaiñiaren espaiñol artean egoan uea. Lehendabizi ikusi ninduanean ta han zeuden alpinistak espaiñol bezala presentatu, ezin zuan konprenitu berak torero ta foballistak bakarrik zeudela usten zuen herritik zelan urten zitekean mendizale batek, baiña Euskal Herrikoa nintzala aitortu nionean bai ordea.

Pena handia eman nion, gure herriko jenderik gehienak Unamuno gaizki ikusten zutela esan nionean. Harek uste zuan, Unamuno'ren lurraldekook haren obra guztia ezagutu ta maitatu behar genuela.

Antonio Machado'k eskeiñi zion poema oso jakingarria da guretzat. Han ikus geneza, haiek eta guk ez genuela berdin ikusten: «**Este donquijotesco / don Miguel de Unamuno, fuerte vasco,...**» esanaz hasten duena.

Baiña azkarriagoak dira León Felipe'k esanak. Igazko udaran «Indice»k ekarren alkarrizketan, Santonja'ri esan zionez: «Mira, yo me siento molesto con don Miguel. Estoy releendo su **Vida de Don Quijote y Sancho** y me indigno. Claro, como él era vasco nunca entendió a Cervantes. No, señor. Además le envidiaba terriblemente ese precioso castellano fluido, que corre. Los vascos nunca han podido dominar el idioma de Castilla y además carecen del sentido del humor». Hau da hemengo euskaldun eta euskotar erdelzaleak zabaltzen duten hazia, norperana landu ez eta besteenean lotsagarri agertu. Ordua da norperarena ez ahultzeko, besterena aberastu nahirik.

Vida de Don Quijote y Sancho, León Felipe'rentzat mingarria bada ere, gero agertuko dudan bezala. Salbatore Mitxelena'rentzat bestera da.

Aurtengo urtarrileko «Insula»k oster, León Felipe beraren beste alkarrizketa bat dakar ta berriz era antzera sartzen da gure filosofuarekin: «Don Miguel era un vasco que se había empeñado en escribir bien en castellano. Era un gran filósofo; sabía mucho griego, latín...», ta aurrerago berriz hau erraiten du: «No aprendió nunca a hablar castellano... No tuvo ni el ritmo ni la magia del castellano... Don Miguel no tenía gracia. Ningún vasco tiene gracia».

Punto honetan grazia gutxi egiten digutenak, hemengo euskaldun eta «euskotar» erdelzaleak dira, gure herriaren alde ere erderaz mintzatzen diranak, L. Felipe'k irakurri ahal dituan hoiek; baiña hala ere, derrigorrez aguantatu beharrez arkitzen gera, gernua ontzitik kanpora egiten ari diran hoiek.

Hortik aparte, León Felipe'k ez zituan maite «Generación del 98» koak. Beren artetik, gizon bezala, begirapenik gehien Pio Baroja'ren alde zuen. Gaizki portatu ziral dio. Ta seguru asko ez du errazoi faltarik. Gazteri guztia liberalismora bultzatu ondorean eta Espaiña burruka bideetan jarri ondorean, egizko ordua iritxi zanean, dezizio sendo bat hartu behar zan orduan, eurak eskuak garbitu zituztela ta... Baiña, hemen ere, ikusten danez, ez du gogoratu nahi Unamuno'ren azken profezia irabaziko duzute baiña konbentzitu ez. Ta, hortarako ere, une haretan, umorea edo zerbait holako behar zan, ta ez gutxi gaiñera.

Gaiñera, une haretan, bi aldetatik agertu zuen bere euskaldungoa, ordua danean dezizio zeatz bat hartzean eta bere herriarentzako maitasunean. Ta une larri hartan karki zan, Kataluiña ta Euskal Herriagai-

tik, Espaiña erdi hortakoak tiroz hil behar zirala esan zuenaren kontra (jakiña, harek esan nahi zuan erdi hori ez zan hori bakarrik, baizik ezkertera zijoaztenak ere bai, baiña bereziki hoiék). Barnean hemengo txerturik eraman ez bazuan, laister salduko zuen bere jatorria, baiña bere gizontasunak ahal zuen. Hala ere ez dut ukatzen Unamuno gizon illuna ez zenik.

* * *

1958-an argitaratu zan **Unamuno ta abendats**, euskeraz Unamuno'ri buruz egin danik lanik onena noski. Gaiñera euskeraren aldetik eta Euskal Herriko semea zan aldetik begiraturik egindako saiakera. Egille bezala, «Iñurritza» izenordearen pean Salbatore Mitxelena zana gordetzen zan. Argitara bezin azkar nahi nion hemengo aldizkariren batean erreseña bat egin, baiña orduko giroan ez zan posible ixilpe antzera atera zan liburu hau aipatzea. Ta, hara hemendik ere gure arteko gaurkotasuneko kultura giroarentzako trabak. Amaika holako gerta zaigu gure belaunaldikoeri. Gaur, berandu da bertako irizpideak aztertzen ekitzeko. Hala ere, bertako horrialde askok freskura ederra dakarte euskeltzaleon hesi estu honetara.

Esate baterako, hara zer dakarren 21-garren orrialdean: «Unamuno'ren euskaltasuna ta euskal-zale iritziak sakonki aztertu nai ba-dira, eztugu aski arek guri buruz berariz ditugun liburu gutxi batzu oiek irakurtzea. **Paz en la guerra, De mi país, La cuestión del vascence...** Oetan ez bezin sendo ta jator nabariko dizkiogu beste enseiu nagusien'otan: **Vida de Don Quijote y Sancho, Del sentimiento trágico de la vida, La crisis del patriotismo, La crisis actual del patriotismo español, Más sobre la crisis del patriotismo...** Ta beste abarren.»

Are gehiago 50-garren orrialdean: «Ta onatx emen, yadanik, irakurle erabera, **Del sentimiento trágico de la vida**'ko etnika xurgatzen asmatzeko araua, euskaltzaleontzat urrezko araua nik uste, ziurkienik iñortxok ez emana, baiña baitare euskal biotzentzat benetan unigarrri bezin anpagarria, ta, aldi berez, gure «gogape»-albistariaren euskal-sustraiak sumaraziko lizkizukena: Unamuno'k diñon bakoitzean: «ni ta ni», zuk irakur: «gu ta gu», eskubide duzunez; edota Euskalerrri zarri entzun aldarrikatzen: NI ta NI».

«Bilbaotarraren euskal-muñ izkutu sendoa jo nai dunak zuzen beiluke fede auxe eramatea aren liburuetara, ok irakurri al izatekotan:

auxe, alegia, batez beste. Euskalerrri berberaren agonia dugula Unamuno'rena, ta aretxen Egia, ta aretxen Miña, ta aretxen Eroa, ta aretxen Ezilkor-gosea.»

«Ta baitare, geienetan edo ia beti, Unamuno'ren España geure Euskalerrri berbera dugula, ari gainka eta ernalka, bere euskal buruaz eta izenaz ia erabat aztutzeraño.»

Holako hitz gozorik ez zuan jaso iñoiz Unamuno'k euskaltzale battegandik.

Izan ere, gehienetan, Unamuno iñoiz irakurri gabe eman izan dira bera ta bere lanari buruzko iritziak eta hortik datorzkió kalterik haundiñak gure filosofu bikaiñari. Maiz hitz garbiak, ur gardena bezin garbiak erabiliarren:

**Yo soy mi pueblo.
Que uno es el hombre de todos
y otro el hombre de secreto.**

Zer zan bere barnean paradojaz zeramana? «Hay alguien dentro de mí que me las dicta, que me las dice. Le obedezco y no me adentro a verle la cara ni a preguntarle por su nombre» esango du **Vida de Don Quijote y Sancho'n**. Ta Unamuno'k, behar bada, ez zuen ongi ulertuko kixotearekikoa, baiña ez da León Felipe berak ere bertan Unamuno'k ziona.

**Abendats.
Eusko abendaren arnats.
Gizaldiaren muñorik muñoz
gure iraupenaren alatz.
Eusko bular bakoitzeko laratz.
Arnats, alatz eta laratz.
Abendats.**

**Uka nai autenek ere
odolean aramate.
Gorrota auteken arren, e'tzegok
iri egiterik alde.**

**Yoran urrunak baño arago
ta muin barrunak baño bertago,
gurekin augu, noranai-bidez,
geu geran baño geurekin'ago:
eusko gogoaren gogo!**

Unamuno ikusteko eran, gutxienez, honela zan praile liberal haren maitasunezko garra. Ta Unamuno'k bere barneko korapillo hartan eusko gogoaren eragiña zeramala zalantza gabe esan geneza.

Juan San Martin